

С. В. Шмалей

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

Т. І. Щербина

Херсонський державний університет

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ В СУЧАСНІЙ ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті представлено аналіз системи інтегративного підходу в сучасній екологічній освіті школярів. Проведено дослідження еволюції поняття «інтеграція в екологічній освіті». Розкрито значимість бінарно-інтегративної теорії змісту екологічної освіти. Гуманітаризація екологічної освіти визначена для цілісності сприйняття світу. Теорія інтеграції екологічної освіти забезпечує взаємопроникнення екологічного знання та екологічної свідомості. У статті виявлено чотири рівні інтеграції екологічної освіти.

Ключові слова: інтеграція, принципи екологічної освіти, рівні інтеграції екологічної освіти, компетентність.

Постановка проблеми. Сучасні процеси в системі «людина – суспільство – природа» характеризуються глобальними кризовими явищами. Актуалізується необхідність суттєвих змін менталітету особистості й суспільства, удосконалення екологічної освіти шляхом цілеспрямованого формування екологічної культури. Розуміння необхідності зосередити увагу на людині, переорієнтувати її життєві цінності, пов'язані з природокористуванням, від споживацьких на екологічно відповідальні, сформувані нову культуру ставлення до навколишнього середовища є нагальним завданням екологічної освіти [4, 67–69]. Особливе місце для формування екологічного світогляду, екологічної культури, екологічної свідомості надається загальноосвітній школі у зв'язку зі здійсненням екологічної освіти й виховання постійно, послідовно, комплексно на міжпредметній основі [5, 112].

Аналіз актуальних досліджень. У зарубіжній інвайронментології ХХ століття набули поширення ідеї гармонізації стосунків людини з довкіллям – Г. Брутланд, Б. Коммонер, Дж. Лавлок, М. Максвелл, Д. Медоуз, М. Стронг [8, 204–206]. Питання реформування освіти з метою визнання складних екологічних взаємозв'язків між людиною та природою були висвітлені в роботах Ч. Боуерс, Т. Волк, Ф. Капра, Д. Орр, Г. Сміт, Х. Хангерфорд, Б. Хоекстра [8, 151; 9, 24–26]. Ґрунтовний аналіз міжпредметної інтеграції в екологічній освіті проведено в наукових дослідженнях вітчизняних учених В. Д. Зверєва [5, 31], А. Н. Захлебного [4, 67], П. В. Іванова, Е. А. Паладянц, А. В. Викулова [9, 25] та закордонних педагогів З. Костовой, Д. Кваснічковой, Д. Сванна, В. Степпа, М. Хейл, Р. Лоба [8, 44–58].

Науковці підкреслюють, що увага в навчанні має акцентуватися на екологічних концепціях, їх взаємозв'язках та активному збереженні

екосфери. Екологічна освіта повинна включатися в навчальні плани як інтегрована частина економіки, суспільства й співтовариств [6, 78].

Мета статті – аналіз теоретичних засад інтегративного підходу в сучасній екологічній освіті старшокласника.

Виклад основного матеріалу. У реальній практиці екологічної освіти інтеграція зумовлює необхідність синтезу, пошуку нових форм підготовки, появу категорій, які є більш загальними, ніж екологічні знання та вміння: екологічна свідомість, екологічне мислення, екологічна діяльність, екологічна культура. В екологічному світогляді суспільства реалізується єдність етичної (розпорядчої) та природничої (пояснюючої) основ [6, 140]. У зв'язку з цим у практиці екологічної освіти необхідно суттєве посилення діяльнісного та особистісного підходів в інтегративному контексті [4, 68].

Інтеграційні тенденції сучасного суспільства детерміновано впливають на систему освіти, яка основною задачею виявляє формування людини з глобальним сприйняттям світових процесів та ціннісним ставленням до них. Таким чином, в екологічній освіті учнів інтеграційний підхід вбачається одним із пріоритетних напрямів сучасної педагогічної теорії і практики. В історико-педагогічному контексті виникнення та трансформація понятійних форм, які забезпечували проникнення загальнонаукових інтегративних тенденцій у галузь освіти, виявлено, що емпіричні уявлення різних наукових шкіл та культурних традицій представлені трьома групами загальних: концентрація, асоціація та кореляція. Феномен «інтеграція» виник як наслідок потреби в об'єднанні змісту освіти, що визначалася поняттям «концентрація». У подальшому це поняття перетворюється й відображається в дидактиці такими визначеннями, як: «системи концентрі», «асоціація – взаємодопомога предметів», «кореляція», «комплексний метод», «система міжпредметних зв'язків» та «інтеграція» [4, 69].

У 70-х роках ХХ століття термін «інтеграція» введено в активний педагогічний аналіз М. М. Скаткіним, який вважав за необхідне «в содержании обучения обеспечить синтез, интеграцию, соединение частей в единое целое». При цьому для забезпечення гармонійного поєднання визначалася необхідність інтеграції як змісту, так і організаційних форм навчання. У 80-х роках ХХ століття сутність поняття «інтеграція» визначається як об'єднання в свідомості суб'єкта пізнання деяких різнорідних елементів (понять, уявлень, законів, закономірностей), які отримані з чужого досвіду, встановлення між ними системи взаємозумовлених зв'язків і створення власного погляду, заснованого на суб'єктивному сприйнятті й відображаючого новий рівень цілісності, системного стану свідомості [3, 115–117].

Визначальним у розумінні інтеграції є поняття, яке запропонували І. Д. Зверев та В. М. Максимова: «интеграция есть процесс и результат создания неразрывно связанного, единого, цельного. В обучении она

осуществляется путем слияния научных понятий и методов разных дисциплин в общенаучные понятия и методы познания, комплексирования и суммирования основ наук в раскрытии межпредметных учебных проблем» [5, 26].

Принципово нове розуміння інтеграції представлено О. Я. Данилюком, який відзначив зв'язок з загальнонауковою традицією, у логіці якої інтеграція існує тільки в діалектичній єдності з диференціацією. На його думку, інтеграція – «осуществление учеником под руководством учителя последовательного перевода сообщения из одного учебного языка на другой, в процессе которого происходит усвоение знаний, формирование понятий, рождение личностных и культурных смыслов». Отже, автор вважає, що інтеграція освіти вимагає збереження специфічної мови кожної предметної галузі знань та одночасно орієнтує на необхідність засвоєння єдиної методології, що притаманна науковому пізнанню світу [2, 63–65].

У сучасній педагогіці інтегративний підхід передбачає багатомірність та єдність освіти, одночасне та врівноважене функціонування трьох елементів – виховання, навчання, творчий розвиток та саморозвиток особистості в їх взаємозв'язку та взаємообумовленості. Таким чином, інтеграція характеризується аксіологічною спрямованістю, що пов'язана з трансформацією культурних цінностей в особистісні змістовні настанови суб'єктів освітнього процесу. Отже, інтеграція в освіті базується на внутрішній мотивації, стимулюванні саморозвитку, суб'єкт – суб'єктних відносин [1, 7–14].

У контексті екологічної освіти дослідники визначають необхідність вирішення трьох основних задач на рівні їх інтеграції: 1) формування адекватних екологічних уявлень, 2) формування ставлення до природи, 3) формування системи уявлень і навичок (технологій) взаємодії з природою. У наукових джерелах представлено лише окремі теоретичні аспекти структурних компонентів екологічної культури і шляхів її формування, однак, без системної цілісності [1, 9; 5, 38–43]. Отже, існують протиріччя між: об'єктивною потребою практики в особистості з високим рівнем екологічної культури, заснованої на інтегративних характеристиках, низьким рівнем її розвитку у випускників загальноосвітніх шкіл; необхідністю включення особистості в інтегративний еколого-освітній простір з відповідним рівнем формування її екологічної культури на всіх ступенях шкільної освіти й недостатньою науково-педагогічною розробкою даної проблеми.

Реалізація загальних принципів екологічної освіти – цілісність навколишнього середовища; міждисциплінарність; безперервність; взаємозв'язок краєзнавчого, національного, регіонального та глобального підходів до розкриття проблем навколишнього середовища; спрямованість освіти на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію відносин з навколишнім середовищем – досягається в контексті інтегративного підходу до підвищення якості екологічної освіти учнів [9, 27–29].

Активно відбувається оновлення задач гуманітаризації освіти взагалі й екологічної зокрема. Гуманітаризація зумовлює синтез змісту, що формує цілісний образ світу, для якого притаманне людині орієнтоване вимірювання. Тобто, рівень гуманітаризації – це вищий особистісний рівень міжпредметної інтеграції, коли шкільні предмети дійсно сприяють формуванню цілісної екологічної картини світу, яка набуває для учнів особистісної значущості.

Визначальною, на наш погляд, є бінарна інтегративна теорія змісту освіти Л. М. Пермінової. Сутність теорії полягає в інтеграції принципів формування змісту освіти, розроблених на засадах інваріанта складу змісту в соціокультурному обсязі, а також на засадах інваріанта структури видів діяльності, що відображають індивідуально-психологічний аспект особистості й зумовлюють закономірну залежність добору навчальних предметів від інваріантної структури видів діяльності. Теорія Л. М. Пермінової дозволяє розкрити процес формування змісту екологічної освіти як багатомірний культурно історичний процес, який має інтегративну природу. Значення бінарної інтегративної теорії – це теоретико-методичні засади, які зумовлюють добір змісту й формування екологічної освіти, побудованої на інтегративному підґрунті, що надає простір культурно екологічному розвитку особистості [7, 114]. Отже, найважливішим фактором еколого-освітнього простору є принцип культуровідповідності, який орієнтується на рівень інтеграції, що зумовлює становлення, розвиток, самоорганізацію психічних, соматичних і духовних складових людини. Згідно з даним принципом освітня система є особливим науково обґрунтованим відображенням культури.

Відзначимо, що важливим фактором інтеграції екологічної освіти визначено культуровідповідний характер, оскільки культура вбачається для екологічної освіти певною моделлю, відповідно до якої освіта набуває здатності до самоорганізації на засадах одночасного функціонування трьох елементів: екологічного навчання, екологічного виховання і творчого розвитку особистості. Важливо відзначити, що ідеї поєднання та єдності екологічного виховання з традиційними напрямками виховання дозволяє усвідомити органічний зв'язок, який характеризує специфіку інтеграційного процесу, що поєднує формування ціннісного ставлення до природи з моральним, естетичним, трудовим і фізичним вихованням. Зазначена особливість екологічного виховання визначає його як провідну ланку в процесі інтеграції різних виховних впливів на особистість. У цьому знаходить відображення принцип діалектичної єдності інтеграції та диференціації [6, 208].

Аналізуючи інтегративні підходи в екологічній освіті, важливо відзначити теорію інтеграції освіти за О. Я. Данилюком, яка базується на принципі антропоцентризму. Відповідно до цього принципу, учень займає центральне місце в освітній системі, а його екологічна свідомість є

визначальним чинником у інтеграції екологічної освіти [2, 51–53]. Такий підхід визнає учня як суб'єкта освітнього процесу, делегує йому частину функцій щодо визначення мети, добору методів і форм організації навчання й виховання. Отже, традиційна педагогіка визначає інтеграцію, головним чином, як об'єднання навчального змісту, а в теорії інтеграції цей феномен визначають як взаємопроникнення екологічного знання й екологічної свідомості особистості.

Висновки. Відзначимо, що інтеграція екологічної освіти є можливою лише за умов екологічної свідомості учасників освітнього процесу. Узагальнюючи, доцільно виокремити такі рівні інтеграції екологічної освіти: 1) змістовий (створення інтегрованих проектів, курсів, програм, інтеграції змісту різним уроків); 2) організаційно-технологічний (інтегративні форми навчання і виховання, інтегративні технології); 3) особистісно-діяльнісний, що відображає процес зближення суб'єктивно-рольових планів діяльності учасників освітнього процесу; 4) соціально-педагогічний, у межах якого створюється цілісна система організації взаємовідносин особистості та середовища з метою їх організації.

Таким чином, екологічна освіта повинна вибудовуватися на засадах інтегративного підходу й мати пріоритетне значення в модернізації освіти відповідно до таких вихідних позицій: екологічна освіта як багатомірний, культурно-історичний процес, що має інтегративну природу, зумовлює добір і формування змісту на засадах інтеграції ключових освітніх компетентностей: загальнокультурна, навчально-пізнавальна, інформаційна, соціально громадянська, комунікативна, особистісного росту й розвитку, екологічна. Важливо, що екологічна компетентність є інтегральною складовою зазначених вищих компетентностей і є системоутворюючим чинником розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев О. С. Авторський інтегративний підхід до сприяння особистісному зростанню: основні положення / О. С. Андреев // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. Праць. – К. : Наука, 2009. – Т. XI. – Ч. 1. – С. 7–14.
2. Данилюк А. Я. Теория интеграции образования / А. Я. Данилюк. – Ростов н/Д. : Изд-во Рост. пед ун-та, 2000. – 440 с.
3. Дерябо С. Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания / С. Д. Дерябо. – М. : МПСИ, 1999. – 310 с.
4. Захлебный А. Н. О формах организации экологического образования и воспитания школьников / А. Н. Захлебный // Биология в школе. – 1987. – № 3. – С. 67–69.
5. Зверев И. Д. Межпредметные связи в современной школе / И. Д. Зверев, В. Н. Максимова. – М. : Педагогика, 1981. – 159 с.
6. Кедров Б. М. Классификация наук. Кн. 3 / Б. М. Кедров. – М. : Мысль, 1985. – 544 с.
7. Перминова Л. М. Дидактика на рубеже эпох (XX – XXI вв.) / Л. М. Перминова, Е. Н. Селивестрова. – Владимир : ВГУ, 2010. – 428 с.
8. Червонецкий В. В. Екологічна освіта учнів у школах країн європейського регіону та Північної Америки : монографія / В. В. Червонецкий. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – 312 с.

9. Шмалей С. В. Природоохоронна краєзнавча діяльність в системі екологічного виховання старшокласників / С. В. Шмалей, Т. І. Щербина // Педагогічний альманах : зб. наук. Праць. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. – Вип. 25. – С. 24–32.

РЕЗЮМЕ

Шмалей С. В., Щербина Т. И. Реализация интегративного подхода в современном экологическом образовании старшекласников.

В статье представлен анализ системы интегративного подхода в современном экологическом образовании школьников. Проведено исследование эволюции понятия «интеграция в экологическом образовании». Раскрыта значимость бинарно-интегративной теории содержания экологического образования. Гуманитаризация экологического образования определена для целостности восприятия мира. Теория интеграции экологического образования обеспечивает взаимопроникновение экологического знания и экологического сознания. В статье выявлены четыре уровня интеграции экологического образования.

Ключевые слова: интеграция, принципы экологического образования, уровни интеграции экологического образования, компетентность.

SUMMARY

Shmaleye S., Scherbina T. The implementation of an integrative approach in modern ecological education of senior schoolchildren.

The article presents the integrative approach in modern ecological education of school children. Ecological education points to the need for a synthesis of knowledge and activities; it forms a category of “ecological consciousness”, “ecological thinking”, “ecological performance”, “ecological culture”. The purpose of ecological education is to form a school of ecological culture, which manifests itself in ecological activities. The article presents the characteristics of the basic principles of ecological education: integrity, inter-disciplinarity, continuity, interconnection of local, national, regional and global approach, the moral and valuable relations. The analysis of the evolution of the concept of “integration of ecological education” is made. The significant binary-integrative theory of the content of ecological education is disclosed. The variations of composition and structure of content, activities, the hierarchy of principles, steps of the process of creation and implementation of integrative ecological education are revealed.

The research revealed an important role of the principle of cultural conformity. Anthropocentrism is the basic principle for the formation of ecological consciousness. The theory of the integration of ecological education explores the interpenetration of ecological knowledge and ecological awareness. The paper identified four levels of integration of ecological education. The first level is substantial: the creation of integrated projects, articles, programs, various lessons. The second level is the organizational process: integrative form of education and training, integrative technology. The third level is the student-activity: the convergence process of the subjective roles of participants in the educational process. The fourth level is the socio-pedagogical: the creation of an integrated system of relations between the individual and the environment. Integrative process of modernization of ecological education ensures the formation of educational competencies: general cultural, educational and informative, informational, social, civil, communication, personal growth and development, ecological. Ecological competence is an integral component of each competency.

Key words: integration, principles of the ecological education, levels of integration of ecological education, competence.